

OVER TIJDELIJKHEID EN PERMANENTIE: DE ARCHIPELAGO VAN DE NOMADISCHE KUNSTENAAR

→ Els Silvrants-Barclay

Sinds vele jaren biedt tijdelijk gebruik aan kunstenaars en kunstwerkers de kans om op centrale stedelijke locaties relatief grote werkruimtes te huren aan een betaalbare prijs. De meeste kunstenaars organiseren dit tijdelijk gebruik op legale wijze, anderen eigenen zich leegstaande ruimtes toe als een daad van verzet tegen stedelijke verloedering. Het bezetten van leegstaande ruimte als artistiek activisme heeft in de kunsten een lange geschiedenis.

De afgelopen jaren werd het instrument van het tijdelijk gebruik met steeds groter enthousiasme opgepikt door publieke en commerciële spelers. Tijdelijk gebruik evolueerde van een opportuniteit voor kunstenaars, buurtwerkers en burgerinitiatieven naar een doelbewust instrument voor beleidsmakers en vastgoedontwikkelaars. In dit artikel schets ik een beeld van de manier waarop de kunstenaar met deze veranderingen omgaat, en hoe een collectief kunstenaars in Brussel naar een meer duurzame oplossing toewerkt.

DE NOMADISCHE KUNSTENAAR

In tegenstelling tot het cliché van de kluizenaar-kunstenaar die jarenlang in afzondering op een canvas kladdert op de zolderkamer,

werken de meeste kunstenaars het liefst in een gedeelde omgeving waarin ze met elkaar kunnen uitwisselen. Een kunstenaarsbestaan is daarenboven in grote mate nomadisch: door het internationaal en projectmatig werken, met daarbij vaak wisselende noden en ambities, hopt de kunstenaar van de ene stad en werkplek naar de andere. Tijdelijk gebruik biedt hiervoor een oplossing op maat: een beperkt engagement dat vanuit het netwerk van het collectief makkelijk kan opgevangen worden.

Begin 2000 ontstaan in Vlaanderen de eerste non-profit atelierorganisaties die tijdelijk ruimtegebruik voor kunstenaarsateliers structureel organiseren en omkaderen. Dat gebeurt in synergie met lokale overheden, middenveldorganisaties en zelfs private partners die bereid zijn om hun leegstaand patrimonium ter beschikking van kunstenaars te stellen. Breder publiek en politiek bewustzijn over de maatschappelijk problematiek van leegstand zorgt ervoor dat tijdelijk gebruik vervolgens ook in het vizier komt voor ruimte-noden van andere precaire groepen, sociale projecten of (opkomende en goed genetwerkte) burgerinitiatieven. Wanneer tot slot ook commerciële leegstandbeheerders op het terrein verschijnen en met de pop-up een nieuw marktmodel introduceren, wordt duidelijk dat de vraag naar tijdelijk ruimtegebruik stilaan het aanbod overstijgt.

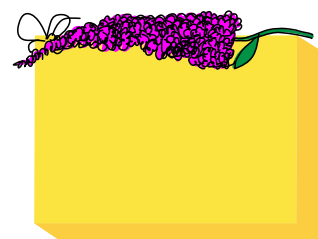
Voor kunstenaars en atelierorganisaties betekent dit in de praktijk dat zij steeds meer in concurrentie komen met economische en dienstverlenende invullingen van tijdelijk gebruik en een artistieke creatie functie niet langer volstaat om toegang te krijgen tot leegstaande ruimtes. Participatie wordt het nieuwe modewoord. Beleidsmakers en eigenaars verwachten dat kunstenaars tevens een dienstverlenende en mobiliserende rol opnemen, door evenementen te organiseren of workshops te geven die dynamiek brengen in de buurt. De insteek kantelt en tijdelijk gebruik evolueert van een zinvolle invulling van vergeten panden en het ruimtelijk faciliteren van maatschappelijk relevante projecten naar een strategie om een gebouw of een buurt voor opwaardering en ontwikkeling “op te warmen.” Niet zelden vinden beleidsmatige en commerciële actoren hier in elkaar een bondgenoot.

Via de introductie van officiële aanbestedingsprocedures zetten eigenaars vanaf nu hun verwachtingen voor het tijdelijk gebruik op voorhand op scherp. In plaats van het louter faciliteren van een tijdelijke invulling willen zij deze programmatorisch mee invullen en er concrete ambities mee te verwezenlijken. Publieke overheden schakelen tijdelijk gebruik aan een bredere stedenbouwkundige visie, private ontwikkelaars gebruiken tijdelijk gebruik als een “voorprogramma” in een commerciële ontwikkelingsstrategie. Als een

formele procedure vereist een aanbesteding ook de nodige administratieve handigheid en een betrouwbare juridische organisatievorm. Dit geeft een inherent voordeel aan goed gestructureerde organisaties die dit soort procedures niet alleen handig kunnen navigeren maar ook netjes passen in de gevraagde vormvereisten. Tijdelijk gebruik wordt geleidelijk aan een métier. Precaire of nomadische groepen kunnen steeds moeilijker aan de voorwaarden voldoen.

In Brussel zien we gelijkaardige tendensen maar met een iets ander verloop. In de hoofdstad zijn het aanvankelijk de activisten die leegstand opeisen voor maatschappelijke projecten en zo mee proberen te wegen op de vastgoedontwikkeling in de stad. Toestand en Communa zijn twee Brusselse non-profits die een breed spectrum van tijdelijk gebruik faciliteren rond verschillende maatschappelijke noden, waaronder ook, maar in mindere mate, de kunsten.

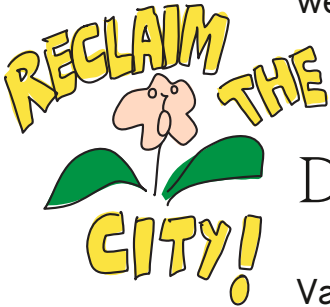
DE ZELFORGANISERENDE KUNSTENAAR

Kunstenaars zijn in Brussel grotendeels op zelforganisatie aangewezen, wat een bijzondere dynamiek genereert in een aantal kunstenaarsgedreven studiowerkingen die nomadisch van tijdelijk naar tijdelijk gebruik door de stad trekken: Wolke, WTC, Manchester, La Vallée, Level Five om er enkele te noemen. Maar ook deze zelforganiserende studiocollectieven hebben het na verloop van tijd steeds moeilijker om zich te handhaven. Wanneer nieuwe stedelijke ontwikkelingsgolven op gang trekken, onder meer in de Kanaalzone en de Noordwijk waar velen onder hen onderdak vinden, worden ze steeds meer in de armen gedreven van marktspelers die het potentieel van tijdelijk gebruik hebben ontdekt.

Deze marktspelers zijn zowel de commerciële leegstandbeheerders als de private vastgoedontwikkelaars die inmiddels met elkaar geprivilegieerde relaties hebben opgebouwd. Commerciële leegstandbeheerders zoals Entrakt bieden tijdelijk gebruik aan “op maat” van de ontwikkelaar: in een corporate stijl, met korte en flexibele contracten, zonder al te veel poespas en engagementen, een formule die overigens ook publieke vastgoedontwikkelaars verleidt. Anders dan bij de Vlaamse atelierorganisaties of bij non-profits zoals Toestand en Communa is de klant van deze leegstandbeheerders niet

de kunstenaar/tijdelijk gebruiker maar de ontwikkelaar/eigenaar. Dit leidt tot een vorm van tijdelijk gebruik met kortlopende en onzekere huurtermijnen en een minimale dienstverlening op maat van hun belangen. Tijdelijke gebruikers betalen een huurprijs maar hebben weinig tot geen rechten.

DE KRITISCHE KUNSTENAAR

Vanuit deze context groeit in 2018 bij een groep kunstenaars in Brussel het verlangen om het heft in eigen handen te nemen en zich aan deze negatieve spiraal te onttrekken. De directe aanleiding zijn twee gelijkaardige ervaringen met aflopend tijdelijk gebruik op twee verschillende plekken in de stad: in Molenbeek en in de Noordwijk.

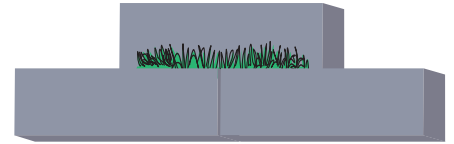
Wanneer de Brusselse regio een aantal oude industriële sites in de Molenbeekse Manchesterstraat vlakbij het Kanaal in het ruimtelijk bestemmingsplan omvormt tot culturele infrastructuur, wordt het collectief van kunstenaars dat er tot dan toe onderdak vond vriendelijk verzocht hun ruimtes te verlaten. Zij behoren niet tot de culturele ontwikkelingsplannen van de betrokken publieke overheden en krijgen er ook niets over te zeggen. De panden worden grotendeels omgeturnd tot culturele presentatie-infrastructuur met meer publieke visibiliteit en interactie.

Een ander collectief vindt sinds 2015 onderdak op de 25ste verdieping van de grotendeels verlaten WTC-torens op een boogscheut van het Noordstation via een huurovereenkomst met een van de vele toenmalige eigenaars. De kantoortorens zijn de bakens van de gefaalde omvorming van de Noordwijk tot het Brusselse “Little Manhattan” waarvoor in de jaren '70 hele woonbuurten moesten wijken. Terwijl het kunstenaarscollectief de toren nieuw leven inblazen, zijn ze tegelijk bevoorrecht getuige van een opkoopoperatie van een ontwikkelaar. Voor ze het goed en wel beseffen zijn ze mede protagonist in een nieuw ontwikkelingsverhaal van de torens en de Noordwijk

In hun film *WTC, A Love Story* (2019) brengen kunstenaars Wouter De Raeve en Lietje Bauwens, sinds 2015 deel van het collectief op de 25ste verdieping, het complexe en ambigue samenspel tussen publieke en private actoren in deze ontwikkelingsplannen vlijmscherp in beeld. Via getuigenissen ontleden ze de manier waarop sociale en artistieke participatietrajecten via tijdelijk gebruik in deze ontwikkelingsstrategie werden ingezet als een “enscenering” zonder

echte inspraak. De film bevraagt daarmee op fundamenteel kritische wijze de (on)bewuste rol die de architect, beleidsmaker, publieke overheid maar ook kunstenaar spelen in complexe stedelijke ontwikkelingsoperaties waarvoor commerciële actoren in grote mate de gronden en het kapitaal in handen hebben.

DE KUNSTENAAR- ONTWIKKELAAR

Wanneer de groep uit de Manchesterstraat en de WTC-torens elkaar begin 2019 in het voormalig Actirisgebouw treffen, richten ze samen de werkgroep Permanent op, met de bedoeling om een duurzame en permanente infrastructuur te ontwikkelen voor artistieke creatie in Brussel, als alternatief voor nomadisch tijdelijk ruimtegebruik.

Van in het begin zijn anti-speculatieve ontwikkelingsmodellen uit de Commons-en coöperatieve beweging een belangrijke inspiratiebron. Permanent wil niet zomaar de ruimtenoden van kunstenaars lenigen, maar dit realiseren op basis van een alternatief eigendomsmodel dat het onmogelijk zal maken om te speculeren met het ontwikkelde vastgoed. Zo probeert Permanent te vermijden dat de kunsten steeds weer bijdragen aan een proces van gentrificatie waarvan ze uiteindelijk ook zelf het slachtoffer zijn.

Een tweede cruciaal uitgangspunt is het principe van solidariteit met andere groepen die ook stilaan de stad uitgedreven worden. Zoals hierboven eerder al aangehaald, treden de ruimte-noden van kunstenaars vaak ongewild in concurrentie met andere groepen zoals sans papiers, sociale werkers of kleine stedelijke producenten, wiens bestaan vaak ook in grote mate afhangt van toegang tot die ruimte. Niet zelden zijn het dan toch de “hippe” creatieve beroepen die het halen. Permanent wil niet alleen de ruimtenoden van deze verschillende groepen in zijn bouwprogramma proberen te mutualiseren maar tevens het symbolisch kapitaal van de kunsten inzetten om ook ruimte voor deze andere kwetsbare groepen af te dwingen. Gentrificatie toont zich immers niet alleen in stijgende vastgoedprijzen maar ook in het soort infrastructuur dat het voortbrengt, en voor wie.

De werkgroep gaat aan de slag met het Community Land Trust-model, waarin de eigendom van de grond steeds de collectieve eigendom van de gemeenschap blijft. Enkel de gebouwde infrastructuur op deze gemeenschapsgrond (de spreekwoordelijke

bakstenen) kan privaat verworven worden, aan een prijs die zonder de kost van de grond uiteraard een stuk lager ligt, en daardoor dus betaalbaar is. Deze infrastructuur kan doorverkocht worden maar niet met winst, waardoor deze ook betaalbaar blijft voor komende generaties.

Het Community Land Trust in Brussel (CLTB), die vrij snel als partner in Permanent stapt, legt zich in grote mate toe op de ontwikkeling van betaalbare huisvesting in de Brusselse regio voor een publiek met zeer lage inkomens. De Permanent-werkgroep beslist al vrij snel om ongeveer een derde van het Permanent-bouwprogramma in te vullen met CLTB-sociale koopwoningen voor de mensen die momenteel op de CLTB-wachlijst staan. Er wordt dus gekozen voor een derde huisvesting, een derde werkplaatsen voor kunstenaars en een derde publieke infrastructuur die het gebouw ook toegankelijk maakt voor de buurt: een ontwikkeling van zo'n 9.000 m².

Het dubbele CLT-eigendomsmodel, de anti-speculatieve clausule en de bijhorende financiële constructie is niet alleen vanuit ideologisch oogpunt interessant. Het biedt de Permanent-werkgroep ook de mogelijkheid om naar publieke en private partners te stappen met een financieel plan waarvoor enkel de kost van de grond (grootweg 40% van de totale ontwikkelingskost) moet opgehaald worden om een permanent betaalbare (en in die zin dus 100% publieke infrastructuur) te realiseren. Net als bij de andere CLT-projecten wordt de rest van het ontwikkelingsbudget immers opgehaald door verkoop (woningen) en in dit geval ook de verhuur (de kunstenaarsateliers en buurtinfrastructuur). Structureel partner Vrije Universiteit Brussel (VUB) biedt daarvoor de nodige wetenschappelijke omkadering, en overweegt om zelf een deel publieke infrastructuur in te vullen als stadscampus.

Permanent kiest bewust voor een verhuurmodel van artistieke werkplekken, dat wellicht via een coöperatief opzet binnen het CLT-model zal vormgegeven worden. Kunstenaars blijven nomadische wezens, die in beweging moeten kunnen blijven, en die in- en uitstroom houdt het collectief dynamisch. Het gaat er Permanent dus niet om de kunstenaars maar de ruimtes zelf permanent te verankeren. Permanent zal de financiële en juridische modellen daarbij ook open source toegankelijk maken zodat ook anderen er mee aan de slag kunnen en er op verschillende plekken initiatieven ontstaan: de archipelago van de nomadische kunstenaar. Op die manier wil Permanent ook de verbeelding prikkelen over hoe de kunstenaar kan bijdragen aan de ontwikkeling van een oprecht diverse, rechtvaardige en toegankelijke stad.

